

Színről színre: Alacsony sötét férfi éles fényben

– Koestler Artúr intellektuális életrajza –

Körmendy Zsuzsanna: Arthur Koestler – Harcban a diktatúrákkal

XX. Század Intézet, 2007; szerkesztette: Schmidt Mária; 574 p., 2900 Ft

Két évvel ezelőtt emlékeztünk meg Koestler Artúr születésének centenáriumáról. Az emlékév alkalmat adott az életmű tudományos konferenciákon történő méltatására, kortársak és barátok visszaemlékezéseire. A *Magyar Tudomány* 2005/9-es jubileumi számában szintén a koestleri oeuvre hatásának ismertetésével, illetve az egyes művek elemzéseivel, méltatásaival találkozunk. Kissé megkésve ugyan, de időközben napvilágot láttak az első magyar nyelvű Koestler-monográfiák is.¹ Szerzőik: Körmendy Zsuzsanna, Márton László és Szívós Mihály. E helyen most Körmendy Zsuzsanna mintegy öt és félszáz oldal terjedelmű kötetét kíséreljük meg dióhéjban bemutatni.

Csakhogy ebbe a dióhéjba nem férne bele az egymásra következő művek mégoly felületes ismertetése sem – a könyv kronologikusan épül fel, az időbeli sorrendiség mindössze a ciklusokká szerveződő kötetek esetében törik meg –, nem is beszélve Körmendy Zsuzsanna szoros szövegelemzésen alapuló interpretációiról. Így nem marad más választásunk, mint – néhány csomópontot kiemelve – közreadni saját olvasatunkat, hogy miképpen is szólított meg bennünket ez a művek által felrajzolt intellektuális pályáiv.

Merthogy ez a pályáiv bővelkedik ám tanulságokban. Ráadásul nekünk, magyar olvasóknak íródott, így olyan nüanszokra is odafigyelt a szerző, amelyeknek Koestler külföldi monográfusai számára talán nem volt jelentőségük. A cím azonban, látsszon bár az első pillantásra érthetőnek, egyszerűsége ellenére – vagy talán éppen ezért – nem bocsátja előre a Körmendy által elmesélt történetet. A cím a meggyőződéses antitotalitárius Koestlert állítja elénk, aki már sutba vágta a közgondolkodás semmire sem használható „bal-jobb” szembeállítását, és a nyugati szabadságeszmét mint legfőbb értéket védő álláspontjáról bírálja a XX. századi totalitárius mozgalmakat. Csakhogy eddig a pontig számos stáción áthaladó kanyargós út vezetett, amit Koestlernek még be kellett járnia a német kommunista pártba való belépése után (1931. december 31.), hi-

¹ Az első Koestlerről szóló könyvet az 1956 óta Ausztráliában élő Hidegkuti Béla szerkesztette (*Koestler emlékkönyv*. Bethlen Gábor Könyvkiadó. 1992). A magyar nyelvű szöveg az 1985-ben publikált angol eredeti fordítása, tehát nem a magyarországi recepció eredménye.

szen a könyv címében jelölt többes szám mást és többet jelent a kommunista mozgalom hivatalos antifaszizmusánál.

Bár a könyv a szülők frigyre lépésével valamint a család őseinek bemutatásával kezdődik, történetünk első kockái – 1933 nyarán járunk – mégis a moszkvai Metropol szálló teraszát mutatják. Itt kezd el írni egyetlen színpadi darabját *Alkonybár (Twilight Bar)* címmel, amit majd a Szovjetuniótól búcsúzáván a Budapest felé tartó vonaton fog befejezni. A „vörös” Koestler nem egyszerű párttag, hanem a Nyugatnak szánt kommunista propagandát előállító gépezet agytrösztyének, Willi Münzenbergnek az egyik közeli munkatársa. Ebbéli minőségében pedig Komintern-ügynök. A Szovjetunióban tett körutazás hivatalos célja, mint azt már sejtjük, korántsem a „szovjet emberek” és tájak személyes kíváncsiság motiválta megismerése, hanem sokkal inkább egy propagandakiadvány elkészítése, amely a kívánt pozitív képet közvetíti majd a nyugati közvélemény felé a „Szabadság Birodalmáról”. A megrendelt „mű” *Vörös nappalok, fehér éjszakák (Von weißen Nächten und roten Tagen)* címmel készül. A dogmatikus marxizmus elhárító mechanizmusai formálta szöveget elvtársai ezt követően még jó alaposan megcenzúrázzák. Koestler javára írható viszont, hogy ezt a kötetet a későbbiekben nem tüntette fel műveinek jegyzékében.

Ez volna hát az a nullapont, ahonnan elindulva végigkövethetjük Koestler Artúr szellemi átalakulásait, amelyeknek Körmendy szép és felemelő elbeszélése alapján határozott irányuk van. A külső bírálat helyett elsősorban a megértést szem előtt tartó, rendkívül jóindulatú, ám változó részletességgel végigvitt elemzések számos helyen felmutatják a metamorfózisok finomstruktúráját. Ennek megismerése teszi igazán érdekessé, és ezzel együtt tanulságossá könyvét.

A kommunista mozgalomhoz való csatlakozást röviden elintézi a szerző. Mondhatni, nem annyira az odavezető, mint inkább a kivezető út a számunkra érdekes. Így aztán a világ 20-as és 30-as évek fordulóján bekövetkező szétesését, valamint a kommunista ideológia „szellemi mámort” eredményező, minden kérdésre kész recepttel válaszoló, kételyeket feloldó jellegét segítségül hívva kísérel megvilágítani az ifjú Koestler döntését. Ennek a személyes választásnak a jelentősége messze túlmutat a pártban eltöltött éveken. Hatása életre szóló lesz, hiszen ekkor tesz szert azokra a meghatározó tapasztalatokra, amelyek – sok későbbi hatással egyetemben – a majdani döntések formálódásának tapasztalati bázisát, a döntések előtti erjedési szakasz kovaszát adják. Koestler választásainak megértése mellőzhetetlen ahhoz, hogy ne egy könnyelmű szellemi kalandort, kiállhatatlan kötekedőt vagy – horribile dictu – az ellenség táborába dezertált, és a volt elvtársai által joggal megbélyegzett bűnös tollforgatót lássunk benne.²

² Körmendy könyvének utolsó, az *Egy vidámnak mondott barakk, Koestler nélkül* című fejezetében idéz a *Világirodalmi lexikon* Koestler-szócikkéből (1979). A hatás döbbenetes, hiszen a késő Kádár-korszakról lévén szó, amelyre manapság már-már szokássá vált nosztalgikus érzésekbe mártott szívvel visszaemlékezni. Hogy miként ábrázoltatik egy szabad ember a kádári időszak hivatalosságai által felállított taburengeteg övezte zseb-

Utóbb kiderül, köszönhetően talán polgári neveltetésének (?), a hivatalos doktrínához Koestlernek nem sikerült maradéktalanul hozzáigazítani sem lelkét, sem pedig elméjét. Körmeny nem is elsősorban a két évtizeddel később született és sokak által ismert szenzációs visszaemlékezések (*Nyílvezző a végtelenbe* (*Arrow in the Blue*, 1952) és a *Láthatatlan írás* (*The Invisible Writing*, 1954) újraolvasása alapján szűri le ezt a megállapítását. Az életmű egészét tekintve marginális *Alkonybár* tolla alatt érdekessé váló elemzése indítja erre a felismerésre. Megállapítása Koestler szellemi habitusához illően merész. Nem kevesebbet állít a kézirat eltűnését követően bő évtizeddel újraírt szöveg vizsgálata alapján, minthogy az egyszerre tekinthető a régi rend közvetlen és a népboldogítás-eszme közvetett kritikájának, ennél fogva pedig Utópia megvalósításának határtalan lehetőségei mellé Koestler már ebben a művében egy nagy kérdőjelet tesz ki. Ez a vonatkozás, a transzcendálhatóság kérdése válik kulcsmomentummá a későbbi művek megértésekor is. A polgári világ transzcendálhatatlanságának (meghaladhatatlanságának) végső belátását követően az idős Koestler majd az érzékeken *túli* megismerésben rejlő tartalékokat fogja keresni, de addig még számos irányból vizsgálja meg Utópia megalapításának lehetőségfeltételeit, majd pedig kivitelezhetetlenségének okait.

De mit is jelent az, hogy Koestler – feltehetően már 1933-ban – szatirikus színpadi művet ír Utópiáról, hogy képes a propagandista mellett íróként is viszonyulni a Szovjetunióban gyűjtött élményeihez? Annyit bizonyosan, hogy sajátos intranzigenciájának köszönhetően nem tud magán maradéktalanul erőszakot tenni, és már a kezdetektől kilóg a lóláb. Bár a darab később mindenütt megbukik, de ez semmit sem von le a nevetségességében is szomorú történet életművön belüli frissen felismert jelentőségéből.³ Körmeny meglátása felet-

kendőnyi területről nézve, jól példázzák a következő sorok: „1937-ben kiütöztek rajta világnézeti válságának jelei, a moszkvai perek reá is lesújtó hatással voltak, s úgy látta, hogy Sztálin cserbenhagyta a spanyol köztársaságot; mindez együttvéve, ellentétben a progresszív ügy ama harcosaival, *kiknek meggyőződésén a meghasonlás keserűsége sem változtatott*, egy tragikus Rubicon átlépésére vitte: a kommunista pártból 1938 tavaszán kilépett, s azóta a barikád túloldalán forgatja a tollát. (...) Materialista világnézetét, mely a marxizmusból vált vérévé, elnyomni nem tudja, *a túloldalon* pedig, ahová átvergődött, *iránytűje nincs*.” [kiemelések tőlem – E. A.] Erről a harciasan *haladó* állásponttól valóban nem érthető meg semmi, de semmi abból, ami a régi térképek használhatatlanságát felismerő Koestlert máig intellektuálisan izgalmas személyiséggé teszi.

³ A történet röviden így hangzik: Egy éjszakai mulatóba – Alkonybárba – földönkívüli pár toppan be. Rögvest közlik is, hogy planetáris terjeszkedésük célpontja a Föld, de mielőtt még elpusztítanák lakóit – hiszen nem elég boldogok, s ezért nem is érdemlik meg az életet –, a földlakók még kapnak egy utolsó esélyt. Bizonyítaniuk kell, hogy három nap alatt képesek boldoggá tenni a Földet, vagy legalább annak egy kisebb szigetét. A „sziget” vezetői hamar belátják, hogy három nap alatt megteremteni a feltétlen boldogságot, legalábbis ígéreteik tükrében, csakis az utópista kommunisták képesek. Azon nyomban ki is engedik őket a börtönből, s a régi rend urai a kommunisták minden társadalom-átalakító ötletéhez elvtelenül asszisztálnak. Emiatt pár óra leforgása alatt hatal-

több érdekes, ugyanis állítása szerint az *Alkonybár* egy szabadszájú, azaz szabad, nem pedig az ideológiák által szervezett darab. Egy olyan színpadi mű, amelyben a szereplők egyike sem vehető igazán komolyan. A színpad – ez Körmendy nagyszerű felismerése, és ki ne értené, aki járt már a Terror Háza Múzeumban – tulajdonképpen egy átöltöző szoba, amelyben viharos gyorsasággal cserélődnek a kulisszák és az uniformisok.

Feltétlenül a könyv egyik erényének tudjuk be ezt a merész feltételezést, ennek a reziduumnak a kimutatását, melyet ha elismerünk, úgy be kell látnunk, hogy Koestler világhoz való viszonyulása már kommunista kalandjainak elején is tagoltabb volt mint világképe, amelynek alapján az eseményeket explicite megítélte és a jövő lehetőségeit mérlegelte. A racionális attitűd mellett már a kezdetektől ott volt többé-kevésbé nyomokban a művészi látás szabadsága. Talán ez adott rá lehetőséget, hogy a ráció, a hivatalos doktrína által elfojtott tartalmak, persze megváltozott, átszellemített alakban, de utat törjenek maguknak.

Az elkövetkező évek szellemi érést eredményező tapasztalataiból két meghatározó élményt emelünk csupán ki. Mindkettő a spanyol polgárháború időszakához és Koestler sevillai börtönélményeihez kapcsolódik (*Párbeszéd a halállal; Spanish Testament*, 1937). Lelkének addig ismeretlen rétegeit tárja fel előtte az az egyébként – a dolgok rendes menete esetén – jelentéktelennek látszó esemény, hogy a férfiembert néhanapján megborotválják. Csakhogy a börtönben minden más megvilágításban tűnik fel: „Tizenöt éves korom óta nem működtek a könnymirigyeim; most működésbe léptek. A szememet ellepő nedvesség prizmáján keresztül ez a szórt lenyúzó mester a szivárvány minden színében, csillogó dicsfényben tündökölt. (...) A puha habban, amit a borbély az arcomra kent, fehér pelyhekké oldódott fel a kétségbeesésem.”⁴ Körmendy helyesen teszi, amikor katarzis-kezdeményként ragadja meg vagy a civil világ totalitárius börtönbe bejutó üzeneteként értelmezi Koestler ezen sorait. Ez az élmény kapcsolja ismét a világhoz, még ha átmenetileg is, a halálos ítéletére váró rabot. Belekapaszkodva ebbe az élménybe, az életnek ez a határhelyzete adja a cáfolatát annak az internacionalizmust állító tézisnek, hogy a proletár hazátlan. Az apró dolgokhoz való ragaszkodás erejét és örömét megtapasztalva már könnyen el lehet jutni a családi házhoz, a rokonsághoz, az utcához, a barátokhoz vagy éppen a hazához való ragaszkodásig. Csupa olyan esetlegességében is mélységesen meghatározó körülményhez, amelyek a kommunista doktrína határain belül még csak mérlegelésre sem voltak érdemesek.

mas felfordulás keletkezik. A „sziget” politikai vezetői persze rendeletekkel haladéktalanul megoldják a boldogtalanság-problémát: aki nem elég boldog, azt lecsukják. A kommunizmust (boldogságot) magára erőltető „sziget” azonban hiába várja az idegenek ítéletét. Az elmaradni látszó ítélet hamarosan elindítja a visszarendeződést, amelynek során mindenki vagy megtalálja magától, vagy pedig kijelölik számára a régi-új helyét.

⁴ *Párbeszéd a halállal*. ford. Nemes László. Budapest, 1993, Fabula Kiadó, 123. (Körmendy Zsuzsanna idézi könyvének 64. oldalán.)

Koestler másik megrendítő élménye annak belátása volt, hogy életét a demokratikus nyilvánosság kényszerítő erejének köszönheti, amelynek Franco Spanyolországában még volt respektje. Vele szemben a Szovjetunióban elítélt egykori elvtársai nem számíthattak ugyanerre a segítségre. Az ő sorsuk már abban a pillanatban megpecsételődött, amikor a „Szabadság Birodalmának” földjére léptek.

Koestler az elkövetkező évek során műveiben kíméletlenül levonta a tapasztalataiból adódó következtetéseket. A hosszúra nyúlt búcsú állomásait jelenti az ókori közegbe helyezett Utópia-problematika (Napállam) elemzését nyújtó *Gladiátorok* (*The Gladiators*, 1939), amely a hibás gyakorlat, illetve stratégia bírálatának tekinthető, valamint a koestleri oeuvre egyik csúcsát jelentő *Sötétség délben* (*Darkness at Noon*, 1940). Rubasov elvtárs pokoljárásának tükrében elemzi a koncepciós perek logikáját, a „Halj meg némán!” parancsát szétzúzó kíméletlen érvelést, amely semmiért – és mindenért – cserébe kikényszeríti a – polgárháború egykor hősként tisztelt harcosából addigra – kegyvesztetté váló Komintern tisztviselőből az utolsó nagy áldozathozatalt. A semmibe történő aláhullást megelőző pillanatokban Rubasov belátja, hogy meg kell tagadnia magát ahhoz, hogy akként haljon meg, aki volt. Ellenkező esetben, ha tartja magát a tárgyi igazsághoz, mindent elveszít, beleértve korábbi élete minden gondolatának és erőfeszítésének az értelmét is. Kiválóan ábrázolja Koestler ennek a gondolkodásnak a csődjét. A *Sötétség délben* a maga ridegségében ezért is tekinthető a bukott eszme megsemmisítő erejű analízisének, amelyből már hiányoznak a *Gladiátorok*at még átszövő, az érzelmes búcsúzásra oly jellemző emóciók. A kommunista utópia Koestler számára sokkal inkább az emberiség egyenlőség-elv motiválta régi álma, mintsem a jövőbe helyezett technicizált világ tervezőasztalon elkészített képe. Ha az előbbit elveszni látja, az utóbbinak már nem lesz hatalma felette.

Az elkövetkező években Koestler megújítja metaforakészletét. Az olvasó már azt hinné, hogy sikerült leküzdenie korábbi gondolkodásának utolsó rétegét is, de Körmeny kimutatja, hogy a haladás-hit még a kommunizmussal való szakítást követően sokáig ott kísért Koestler sorai mögött. *A jögi és a komisszár* (*The Yogi and the Comissar*, 1942) valamint a *Lovagok rozsdás vértben* (1943) című esszék bár nyilvánvalóvá teszik, hogy elkerülhetlenné vált a haladás-mítosz újragondolása, de a szakítás lehetősége Koestlerből keserű indulatokat fakaszt. Még nem végezte el az ilyenkor szükséges gyászmunkát.

A háború éveiben Koestler skizofrén helyzetbe került – írja Körmeny –, ugyanis leszámolt már korábbi énjével, de kiábrándulása „funkciótlan” maradt: „[T]eljesen mindegy, elvesztetted-e vagy sem a hitedet, mert harcolnod kell. És az is mindegy, hiszel-e vagy nem a Szovjetunióban és a kommunista mítoszban, mert nincs más lehetőség, mint a szövetségesek oldalán, tehát nem a Szovjetunióval szemben harcolni.”⁵ Az ekként vázolt állapotot bontja ki az *Érkezés*

⁵ Körmeny, i. m., 174.

és indulás (Arrival and Departure, 1943) című (tézis)regényében. Bár haladás-hite jóval túlélte kommunista hitét, de néhány dolog már ekkor is jelzi, hogy az „eszmével” való szakítás nem ragadható meg maradéktalanul a kommunizmus-antikommunizmus dichotómiával. Álláspontjának változása egy antitotalitárius gondolkodás irányába történő mozgást végez. Ebbe az irányba hatott a nemzetiszocializmus és a fasizmus természetének mélyebb megértése, valamint annak a vizsgálata, hogy a totalitárius eszmék miképpen viszonyultak egymáshoz. Meglepő adalékul szolgál ehhez, hogy az *Érkezés és indulás* nemzetiszocialista Bernardját Fritz Burdéról, mozgalmi nevén: Edgarról, a Vörös Hadseereg magas rangú hírszerző tisztjéről mintázza: „Egy jóképű és győztes náci alakot próbáltam megteremteni, aki felkelti az olvasó rokonszenvét, és azon kaptam magam, hogy a kommunista Edgar mosolyát, stílusát és gesztusait ábrázolom. Tökéletesen beleillett a szerepbe.”⁶

A háborút követően a helyzet természetesen megváltozik. A Harmadik Birodalom elbukott, viszont a Szovjetunió a szövetségesek oldalán győztesként került ki a háborúból. A totalitárius veszély tehát nem múlt el. Koestler különböző szervezetekben tevékenykedik, melyek célul tűzik ki, hogy felhívják a figyelmet a szovjet propaganda veszélyeire. Az értékrelativizmust elutasító, a szabadságeszmét pedig saját centrumába illesztő álláspontról fogalmazza meg a Nyugat sajátos paradoxonát: „Tragikus, hogy csak azok tudják, mit jelent a tiszta levegő, akik megismerték a fuldoklás kínjait, s csak akik legalább egy éven át éltek egy közönséges ember sorsát a náci Németországban vagy a sztálini Oroszországban, csak azok tudják, hogy milyen ember mivoltunk széthullásának állapota, amely az alapvető jogaitól megfosztott emberre vár. (...) A demokrácia atmoszférája megdohosodott, s akik belélegzik, azoktól nem várható, hogy hálások legyenek a benne levő oxigénért. A nyugati civilizáció átka, hogy többé már nincs tisztában azokkal az értékekkel, amelyeknek elvesztése fenyegeti.”⁷ A második világháborút követő helyzetből adódóan tehát antitotalitárius gondolkodásának antikommunista oldala válik dominánssá. Ezért is tekint rá a szocializmus Magyarországnak kultúrpolitikája mint iránytűjét vesztett megrögzött antikommunistára, aki a *béketábor* ellensége. Még egy rövid látogatást sem engedélyeznek számára szülővárosában.

A haladás-hit szívósságára hívja fel a figyelmünket, hogy Körmendy még az 1959-ben megjelent tudománytörténeti esszé, az *Alvajárók (The Sleepwalkers)* elemzése során is kénytelen megjegyezni, hogy a mű a haladás-eszme indirekt kritikáját nyújtja. További érdekessége a műnek, hogy Koestler újragondolja benne a felvilágosodáshoz fűződő viszonyát, illetve – ez ismét Körmendy észrevétele – úgy fest, hogy Koestler Galilei-pert értékelő elemzésének tétje mintha már nem is az igazság kérdése lenne. Ehelyett az elemzés sokkal inkább az

⁶ Koestler: *A láthatatlan írás*. ford. Makovecz Benjamin. Budapest, 1997, Osiris Kiadó. 15.

⁷ Koestler: „Egy illúzió halála”. ford. Makovecz Benjamin. in: *Egy mítosz anatómiája*. Budapest, 1999, Osiris Kiadó, 314-315.

európai kultúra és civilizáció (vagy talán kultúra és tudomány?) közötti hasadás megszüntetésének lehetősége körül forog. A gondolkodás újonnan megnyíló perspektívája érdekes és merész észrevételek megtételére sarkallja Koestlert.

Az igazság – fontosságot tekintve minden egyéb kérdést maga mögé utasító – problematikájának újraértékelése: számunkra feltétlenül ez az idős Koestler szuverén gondolkodásának egyik karizmatikus ismérve. Csakis egy ilyen elemzői szempont – a többé-kevésbé zárójelek közé rejtett igazság – érvényesítése mellett élvezhetjük szabadon egyik utolsó művét, *A tizenharmadik törzset* (*The Thirteen Tribe. The Khazar Empire and Its Heritage*, 1976). Koestler itt kétségbe vonja a középkori zsidó történelem nyugatról kelet felé irányuló nagy exodusát, és a keleti zsidó közösségek eredetét a 740 tájkán zsidó vallásra – egyistenhitre – áttért kazároktól eredezteti, tagadva ezzel a nyugati és a keleti zsidóság közös gyökereit. Ezzel párhuzamosan viszont állítja, hogy a honfoglalás előtti időktől lenne datálható a magyarság – ekkor még magyar törzsek – és a „nem zsidó” zsidó közösségek együttélése. Fejtő Ferenc szerint *A tizenharmadik törzs* Koestler honvágának allegorikus kifejeződése.⁸ De akár így van, akár pedig nem, az ereiben csordogáló vér összetételére vonatkozó kérdést konzekvensen elutasító és a megközelítés szabadságát magának mindenkor követelő Koestler nem kevés elégtétellel írhatta le a következőket: „Ha beigazolódnék, hogy ez a valóság, akkor az olyan kifejezés, hogy ’antiszemitizmus’, elvesztené értelmét, mert olyan tévedésen alapszik, amiben egyaránt osztozik a gyilkos és az áldozat. A kazár birodalom története, amint a múlt homályából lassankint felmerül, kezd a legkegyetlenebb tréfának tűnni, amilyent a történelem valaha is űzött.”⁹

Éppen ezek a történeti elemzések mutatják meg, hogy az értelmező számára is olykor majdhogynem lehetetlen feladatnak tetszik az igazság ballasztjától való megszabadulás. Az idős Koestler Körmendyt is alaposan próbára tette ebben a vonatkozásban. Ezt felismervén viszont kijár egy főhajtás a szabadságát kiküzdő, szellemi autonómiájára nagy gonddal odafigyelő idős mesternek, hiszen ennek révén is arra tanít, hogy szabadságunk határai pontosan ott húzódnak, amely pontig érvényesíteni vagyunk képesek azokat.

Koestler kalandos életében számos olyan esemény akad, amelybe belekapaszkodva valamely kevésbé empatikus bírálója könnyedén morális ítéletet hirdethetne felette. Körmendy Zsuzsannának természetesen ez meg sem fordul a fejében. Elemzéseit maximális empátia mellett a megértés motiválja. Megállapításait esetenként megkísérli a magyar közélet jelenbeli folyamataival és sajátosságaival összekötni. Ezek a kísérletei számos alkalommal célba találnak. Észrevételei nem bántóak, ennek ellenére miattuk alighanem bírálni, sőt támadni fogják. Mindazonáltal nem hisszük, hogy másként írhatta volna meg a még a

⁸ Fejtő: *Budapesttől Párizsig*. ford. Balabán Péter. Magvető Kiadó. Budapest. 1990, 450. (Körmendy idézi Fejtő gondolatát könyvének 523. oldalán)

⁹ Koestler: *A tizenharmadik törzs*. ford. dr. Rózsahelyi István. (helymegjelölés nélkül), 1990, Kabala, 12. (Körmendy könyvének 516. oldalán idézi Koestler szövegét)

tudománytörténeti munkáiban is a személyes azonosulást kereső Koestler általa hitelesnek ítélt történetét, amelyet – s ezt nyomban tegyük is hozzá – mi hitelesként, de nem kizárólagosként fogadtunk el.

Bírálat gyanánt megemlíthetnénk még, hogy néhány esetben az elemzése a legérdekesebb ponton maradtak abba, de a kíváncsi olvasó persze megtalálhatja a könyvben a továbbgondoláshoz szükséges muníciót. Megjegyezhetnénk továbbá, hogy Koestler lelkének háborgásai a saját lelkén átszűrve kissé mintha veszítettek volna erejükből. Ennek az oka talán onnan eredeztethető, hogy könyvének majd minden lapján érezni véltünk egy a megérteni akart Koestler irányában megnyilvánuló hatást, amelyet – jól vagy rosszul? – olykor méltányosságként, míg más esetekben jóindulatként vagy tapintatként ismertünk fel. Arról a figyelemről van szó, amely csak azoknak jár, akiket az ember már közel engedett magához.

S hogy vajon mi lehet az, amivel Koestler képes megragadni még ma is bennünket? Egészen biztosan intellektuális bátorságával, magával ragadó személyiségével, s nem utolsó sorban azzal, hogy hihetetlenül aktuális mindazok számára, akik hajlandóak értő módon olvasni szövegeit, és meglátni bennük sok egyéb mellett azt is, hogy mennyire nehéz még egy Koestler kaliberű embernek is leküzdenie korai antidemokratikus gondolkodását, majd pedig bejárnia az utat az antitotalitárius álláspontig. Ha sikerül ezt megőrizni emlékezetünkben, akkor már azon sem fogunk csodálkozni, hogy Koestlertől – Körmendy Zsuzsanna Koestlerétől – számos olyan szempontot kaphatunk, amelyek szűkebb világunk jelenbeli történéseit segítenek nekünk, olvasóknak megérteni.

EGED ALICE